

EDİTORYAL

Göç ve Türkiye

İBRAHİM SİRKECİ*

M. MURAT ERDOĞAN**

Özet

Türkiye tarihsel olarak göç gerçeği ile iç içe olmuştur. Geçen yüzyılın ortasında başlayan kitlesel işçi göçleri bir köken ülke olarak Türkiye'yi öne çıkarmış olsa da göç alan bir ülke özelliği son yıllardaki ekonomik gelişmelere ve küresel değişimlere paralel olarak güçlenmektedir. Bu göç akımlarında ekonominin dışında, siyasi etkenler ve etnik çatışma da rol oynamıştır. Göç çalışmaları alanındaki açık bu alandaki gereksinimler arttıkça daha da ortaya çıkacaktır. Bu özel sayıda, Migration Letters dergisinde son yıllarda yayınlanmış bir dizi Türkiye ve Türk göçleri üzerine eseri Türkçe olarak sunuyoruz.

Anahtar Kelimeler: Göç, Türkiye, Avrupa'da göç, göç çalışmaları.

EDITORIAL: Turkey and migration

Abstract

Turkey has always been involved in international migration. Despite the fact that mass labour migrations began in the middle of the last century made Turkey appear as a source country, economic development and global changes turned the country into an emerging destination. These migration flows were influenced by political factors and ethnic conflict alongside the economic factors. The void in migration studies in Turkey will be more visible as the demand for migration analysis grow. This special issue of Migration Letters offer a set of selected papers on Turkey and Turkish migration published in the Journal in Turkish

Keywords: Migration, Turkey, migration in Europe, migration studies.

Giriş

Göç yeni bir olgu olmamakla birlikte son dönemde teknoloji ve ulaşımındaki ilerlemelere paralel olarak artmış ve değişim göstermiştir. Halihazırda genel kabul gören Birleşmiş Milletler (BM) tanıma göre tutulan istatistik ve kayıtlar halen 215 milyon dolayında, yani dünya nüfusunun % 3'ü kadar insanın kendi doğduğu ülke sınırları dışındaki yerlerde yaşadığını göstermekte. Ancak bu kısıtlayıcı tanım dışında kalan yani bir yıldan daha kısa süreli gerçekleşen insan hareketliliği uluslararası göç içinde önem kazanmıştır.¹ Göçün önemli niteliksel

* Prof. Dr. İbrahim Sirkeci İngiltere'de Regent's College London'da Regent's Transnasyonal Araştırmalar Merkezi'nin direktörüdür. E-posta: sirkeci@regents.ac.uk.

** Doç. Dr. M. Murat Erdoğan Ankara'da Hacettepe Üniversitesi Göç ve Siyaset Araştırmaları Merkezi'nin (HUGO) direktörüdür. E-posta: merdogan@hacettepe.edu.tr.

¹ Bu konuda Cohen ve Sirkeci (2011) insan hareketliliğinin dinamik doğasını, esnekliğini ve süreceğini vurgulayarak hem göç yerine hareketlilik kavramını önermektedirler hem de iç-dış göç ayrımlarının yanlışlığını vurguluyorlar (bkz. Cohen, J. H. ve Sirkeci, I. (2011) Cultures of Migration, The Global Nature of Contemporary Mobility. Austin, ABD: University of Texas Press.)

değişimlerinden birisi de ulus-ötesi nitelik gösteren insan hareketliliğinin artması oldu.

Göçe etki eden dinamik faktörlerin başında çoğunlukla ülkeler, bölgeler ve gruplar arası ekonomik dengesizlikler gelmekte. Ancak siyasetten kültüre çeşitli alanlarda ve düzeylerde karşılaşılan fırsat eşitsizlikleri ve çatışmalar da göçte önemli rol oynamaktadır. Yine dünyanın çeşitli bölgelerinde görülen sıcak, kısa ve uzun süreli çatışmalar da küresel insan hareketliliğinin devamlılığını sağlamaktadır. 11 Eylül, Irak işgali, Filistin, Libya ve benzeri diğer ülkelerdeki çatışmalarla birlikte göç alan ülkelerdeki münferit olaylar, göçe karşı bir genel algının ve tavrın oluşmasına katkıda bulunmuştur. Yabancı düşmanlığı ile birleşince bu genel ortam göçü kontrol etme çabalarıyla örtüşerek uluslararası insan hareketliliğinde bir ‘güvenlik’ söyleminin hakim olmasına yol açmıştır. Buna karşı geliştirilen ‘insani güvenlik’ kavramı bazı ülkeler tarafından ciddiye alınsa da ana akım olamamıştır.

Göçün köken ülkedeki çatışmalar dışında, transit ve varılan ülkelerde de gerilimlere ve uzlaşmazlıklara yol açtığı görülmektedir. Aslında hayata karşı bir itirazı, beklentisi ve mücadelesi olan insanların ortaya koyduğu göç, dikkate değer bir meydan okumadır. Güvenlik yaklaşımı içerisine entegrasyon ve “kimlik” vurgusu da girebilmektedir. Hem politikalar hem de pratikler düzeyinde çeşitli ayrımcılıklar görülmektedir. Pek çok geleneksel göç alan ülkede artık sıradanlaşan göçmenlere yönelik ayrımcı politikalar, popülist aşırı sağ siyasi partilerin güçlenmesine de yol açmaktadır.

Türkiye, tarihsel olarak göç alan ve veren bir coğrafya olmasına karşın genel kanaat uluslararası göçün 1960’ların başında başladığı yönündedir. Ancak gerçeklik hem Osmanlı döneminde hem de Cumhuriyet döneminde göçlerin devam etmiş olduğudur. İç göç, zorunlu göç, mübadele, sığınmacılar, dışa göç ve benzeri her türlü insan hareketliliğinin yaşandığı Türkiye’deki sosyal, siyasal ve ekonomik yapının en önemli dinamiklerinden birisi de göçlerdir. Ülke içi yoğun göç dinamiğinin yanı sıra, dış göç bakımından da Türkiye önemli bir konuma sahip olmaktadır. Örneğin artık Türkiye artık ülke dışından gelen göçmenler için de “geçiş ülkesi” olmaktan “hedef ülke” olmaya yöneliyor. Türkiye kökenlilerin ülke dışı göç hareketliliği ise son yarım yüzyılın önemli bir gerçeği. Almanya ile Türkiye arasında 31 Ekim 1961’de yapılan İşgücü Anlaşması ile başlayan ve diğer ülkelerle devam eden süreç 50 yılını doldurdu. 1961’de Türkiye’den Almanya’ya göç edenlerin sayısı sadece 5 bin 193 iken, bu sayı 1973’de 910 bine, bugün 3 milyon dolaylarına ulaştı. Hızla büyüyen ikinci ve üçüncü kuşak nüfuslar Almanya’da Türkiye kökenli ciddi bir azınlık oluşmasına yol açmıştır. Bugün Almanya’da yaşayan Türkiye kökenlilerin % 48,5’u Almanya doğumlu ve yaklaşık bir o kadarı da Almanya vatandaşı. Bugün yaklaşık 6 milyon oldukları tahmin edilen ülke dışında yaşayan Türkiye kökenlilerin % 50’sinin Almanya’da yaşadığı tahmin ediliyor. Geri kalanı ise Avrupa’nın diğer ülkelerinde ve ABD, Kanada, Avustralya, Yeni Zelanda gibi ülkelerde yaşıyorlar. Avrupa’daki Türkiye kökenliler, Avrupa ülkelerinin nüfusları dikkate alındığında, son derece büyük bir kitleyi temsil ediyor. Halen yaklaşık 2,5 milyon AB vatandaşı Türkiye kökenli var. Bu durum ekonomisinden siyaseti-

ne, sporundan bilimine ve en çok da günlük yaşamına, Türkleri Avrupa'nın önemli bir parçası haline getiriyor. Yani 1960'lı yılların "misafir işçi"leri artık her anlamda bambaşka bir sosyal-ekonomik grup haline gelmiştir.

Almanya başta olmak üzere yurtdışına işgücü göndermek 1961'de yapılan 1. Beş Yıllık Kalkınma Planında da Türk devletin tasarladığı ve hem işsizliği çare bulmak hem de sanayinin ihtiyacı olan yetişmiş vasıflı elemanların yurtdışı tecrübesinden yararlanmak gibi nedenlerle önemli bir hedef olarak belirlenmişti. Yurtdışındaki vatandaşlarımızın kendi ailelerine, yakınlarına gönderdikleri işçi dövizleri ise Türk Maliyesi için uzunca bir süre çok kıymetli bir gelir kalemi olmuştur. Ancak son yıllarda Türk göçmenlerin Türkiye bakımından önemi daha çok bir diaspora beklentisi ile açıklanmaktadır. Yani Türklerin yaşadıkları ülkelerde yerleşik hale gelmeleri, sosyal ve ekonomik olarak daha iyi statü elde etmeleri ve Türkiye'ye özellikle dış politikada destek vermeleri beklentisi ön plana çıkmıştır.

Avrupa Türkleri'nin bu süreçte belki de en fazla ihmal edilen katkısı ise bu insanların Türk toplumu ile Avrupa toplumları arasındaki zihniyet, fikir, tavır, kültür transferlerinde oynadıkları rol oldu. Döner'den "Alman usulü" ödemeye, politika yapım yöntemlerinden, kadınların iş hayatındaki yerlerine, ortak, özgün kültür eserlerinden, dildeki kazanımlara kadar pek çok konudaki kültürel transferlerin zenginleştirdiği yeni bir sosyal hayatın varlığı, bu konuyu ele alınmayı fazlasıyla gerektiriyor. Artık pek çoğu akademik anlamda "göçmen" olarak nitelenemeyecek bir niteliğe bürünmüş olan Türkiye kökenliler, Türkiye'nin dışarıya açılan önemli bir kapısı olmuşlardır. Yurtdışında yaşanan Türkiye kökenlilerin anavatanları ile yoğun iletişimleri, "zihniyet transferlerinin" sadece Türkiye'deki sosyal, ekonomik yaşama değil, siyasal yaşama da ciddi etkileri olduğu, sivil toplum, demokrasi, insan hakları ve benzeri konularda da önemli katkılar sağladığı söylenebilir.

Bu çerçevede Türkiye'de görülen genel refah artışı ve dünyadaki gelişmelere paralel olarak Türk vatandaşlarının artan uluslararası hareketliliği unutulmamalıdır. Hem girişimciler, yatırımcılar, hem şirketler düzeyinde çok büyük hacimli bir hareketlilik yaşanmaktadır. Her yıl artan bu hareketliliğe, yurtdışına giden Türk vatandaşlarının Türkiye havaalanlarından geçiş sayısının 15 milyonu aştığını örnek verebiliriz. Aynı çerçevede Türkiye'nin yurtdışındaki vatandaşlarına karşı bakışının da sahiplenici bir yönelim göstermesi de değerlendirilmelidir.

Türkiye her türlü göç hareketliliğinin çok yoğun yaşandığı bir ülke olmasına rağmen Türkiye'de göç çalışmalarının uzunca bir süre sosyolojinin bir alt "sorun" alanı olarak kaldığı açıktır. Bu durum kurumsallaşmada da kendini göstermektedir. Özel olarak göç konusunda çalışmalar yapan kurumlar içinde, demografi alanında eğitim vermek ve nüfusa ilişkin konuların demografik, sosyal, ekonomik, kültürel ve sağlık boyutlarını inceleyen araştırmalar gerçekleştirmek amacıyla 1967'da kurulan Hacettepe Üniversitesi Nüfus Etütleri Enstitüsünün özel bir yeri bulunmaktadır. Hacettepe Üniversitesi Göç Araştırma Merkezi gibi pek çok üniversitede kurulan araştırma merkezleri ve grupları da yaptıkları çalışmalarla bu büyüyen ilgiyi örneklemektedirler. Ancak bu

alandaki ciddi bir kapasite eksikliği dikkat çekmektedir. Bu alandaki gereksinimlerin Türkiye'nin göçmen alan ülke rolünün hızla artması ile yoğunlaşacağı unutulmamalıdır.

Türkiye'deki göç yönetiminin sağlıklı gerçekleştirilebilmesi bakımından resmi kurumsal düzenlemeler de son yıllarda hızlanmıştır. Bu düzenlemeler arasında 2011'de kurulan, yurtdışında yaşayan Türkiye kökenlilerle ilgili olarak Başbakanlık Yurtdışı Türkler ve Akraba Topluluklar Başkanlığı ile 2013 yılı başında kurulması planlanan ve iç göç ile Türkiye'ye yurtdışından gelen göç konularında çalışması öngörülen Göç İdaresi Genel Müdürlüğü önemli yer tutmaktadır. Göç çalışmalarında uzun süre endişeli ve göçü "olumsuz", mücadele edilmesi gereken, engellenmesi gereken bir olgu olarak görme eğilimi özellikle akademik çalışmalarda son yıllarda önemli bir değişim göstermekle birlikte, günlük yaşamda ve siyaset jargonunda göç hala "ciddi sosyal bir sorun" olarak nitelenmeye devam edilmektedir. Ancak son yıllarda "göç yönetimi", Türkiye'de hem akademik hem de kamusal çalışmalarında sıklıkla ele alınan konulardan birisi haline gelmiştir. Bu anlamda göç ile hem akademik düzeyde, hem de siyasi, pratik ve planlama düzeyinde ilgilenecek uzman gereksinimi artma eğilimindedir.

Bu Türkçe özel sayıyı hazırlarken Regent's College London'da 7-9 Aralık 2012 tarihlerinde düzenlenen konferans katılımcılarına bir jest yapmanın ötesinde, Türkçe göç literatürüne ufak bir katkıda bulunmayı hedefledik. Umuyoruz bu sayıdaki makaleler araştırmacı ve öğrenci arkadaşlarımıza fayda sunacaktır.

Migration Letters'ın bu özel sayıdaki ilk makalede Tol "*Entegrasyonu etkileyen makro düzey etkenler: Almanya ve Hollanda'da Türkler*" başlığı altında, bu iki ülkede yaşayan Türk toplumunun farklı entegrasyon örüntülerindeki nedensel faktörleri incelemekte ve ekonomik faktörler ve politik-yasal çerçeve gibi makro-çevresel koşullara bağlı olarak Hollandalı Türk göçmenlerin Almanya'daki muadillerine oranla ev sahibi topluma daha fazla entegre olduğunu ortaya koymaktadır. Tol, araştırmasında prensip olarak, bünyesel ve çevresel faktörlerin ev sahibi toplum içinde entegrasyon oranlarının farklılaşmasındaki sorumluluğunu tartışmaktadır.

"*Dış ticaret, ekonomik yardım, doğrudan yabancı yatırımlar ve göçmen dövizleri Türkiye'den olan göçü frenleyebilir mi?*" başlıklı ikinci makalede Akkoyunlu, dış ticaret ve faktör hareketlerinden göçü tedvir etmekte faydalanıp faydalanamayacağını araştırmaktadır. Bu yöntemle Türkiye'den olan göçü etkileyen makro faktörleri analiz etmek ve göçe olan etkilerini bulmak amaçlanmıştır. Çalışma, dış ticaret, dış yardım, doğrudan yabancı yatırımlar ve göçmen dövizlerinin göçü gerçekten etkilediği savını ortaya koymaktadır.

Özel sayımızın üçüncü ve "*Göçmen dövizleri ve küresel mali kriz*" başlıklı makalesinde Ratha ve Sirkeci, göçmen dövizlerinin gelişmekte olan ülkeler için önemli bir dış finansman kaynağı olduğu tespitini yaptıktan sonra, güncel finansal krizin etkilerinin görüldüğü farklı vaka incelemelerine yer vermektedirler. Yazarlar her ne kadar gelişmekte olan ülkelere yapılan göçmen dövizleri akışı 2009 yılında %6 düşse de özel sermaye akışının yaşadığı hızlı düşüş ile karşılaş-

tırıldığında, göçmen döviz akışının devamındaki nispi dirence dikkat çekiyor, ancak gelişmekte olan ülkeler için göçmen dövizlerinin azalacağına dair beklentilerini ifade etmektedirler.

Tansel ve Yaşar'ın Türkiye'de işçi dövizlerinin makroekonomik etkilerini bütüncül bir çerçevede ele alan ilk araştırma olarak tanımladıkları "*Türkiye'de işçi dövizlerinin toplam üretim büyümesine makroekonomik etkisi*" başlıklı çalışmaları, Türkiye'de işçi dövizlerinin tüketim, yatırım, dışalım ve gelir gibi makroekonomik değişkenlere etkisini araştıran bir Keynesçi eşzamanlı model önerilmektedir. Makalede kalkınmakta olan ülkelerde işçi döviz girdisinin doğrudan yabancı yatırımların ardından, en güvenilir ve ikinci en büyük dış para kaynağı olduğuna dikkat çekilmektedir. Yazarlar işçi dövizlerinin Türkiye'de 1998 yılında gerçekleşen 5,4 milyar dolarla tepe noktasına ulaştıktan sonra, bunu izleyen yıllarda düşüşe geçtiğini ancak işçi dövizlerinin Türkiye'nin kalkınmasında ve büyümesinde olumlu bir etken olduğunu göstermektedirler.

Sirkeci'nin "*Transnasyonal mobilite ve çatışma*" başlıklı çalışmasında ise makro, mezzo ve mikro düzeyde çatışmalara vurgu yapan bir perspektifle transnasyonal mobilitayı (ulusötesi hareketlilik) tartışarak çatışma bazlı bir göç kuramı geliştirmenin olasılığını araştırılmaktadır. Sirkeci'ye göre çatışma, transnasyonal insan hareketliliğinin dinamik doğasına katkıda bulunan bir öğedir. Yani transnasyonal alan, çatışma potansiyeli ile örülü bir çatışma alanıdır. Böyle bir çatışma kuramsallaştırmasında, transnasyonal mobilite insani güvensizlik ortamından insani güvenlik ortamına göç etme olarak ortaya çıkmaktadır. Sirkeci bu çalışması ile göçün bir (insani) güvenlik arayışı olduğunu ileri sürmektedir.

"*Göç ve hayatta kalma mücadelesi: İstanbul'da Azerbaycanlı kadın göçmenlerin hayatta kalma mücadelesi ve endüstriyel üretim*" başlıklı makalesinde Dedeoğlu, Azerbaycanlı göçmenlerin yaşam ya da ayakta kalma stratejilerini ele alarak var olan literatüre katkı yapmak ve Azerilerin bu stratejilerinin Türkiye'nin en başarılı ihracat sektörlerinden birini yaratmak için katkı sağladığını göstermeyi amaçlanmıştır. Konfeksiyon üretiminde çalışan Azeri göçmenlerin yaşam stratejilerini ele almak göre her yıl neredeyse yarım milyon Azeri farklı nedenlerle Türkiye'ye geldiğini belirten Dedeoğlu'nun araştırmasının temel sorusu, düzensiz göçmenleri 'suçlu' olarak sınıflayan Türk göç rejimi ile Azeri kadınların endüstriyel çalışması arasındaki ilişkiyi ele almaktır.

"*Türk göç kültürü: Türkiye ile Almanya arasında göç hareketleri, sosyo-ekonomik kalkınma ve çatışma*" başlıklı çalışmada, Sirkeci, Cohen ve Yazgan göç akışını belirlemede rol oynayan ulusal (Türkiye ve Almanya içerisinde) ve ulusötesi (Türkiye ve Almanya arasında) çatışmaları tartışmakta, ayrıca Türkiye'deki sosyo-ekonomik seviyelerindeki bölgesel farklılıkların göç örüntülerini etkilemesi üzerinde durmaktadır. Çalışmada "İnsani Güvensizlik Ortamı" kavramından hareketle Türkiye'deki çatışmacı ortamlar göç arasındaki ilişkiler ele alınmakta, bu bağlamda Kürt sorunu ve göç ilişkisi de değerlendirilmektedir.

Ünal'ın "*Sürdürülebilir Yasadışlılık: İstanbul'da Gagauz Kadınlar*" başlıklı çalışması ise özellikle eski Sovyetler Birliği'nden gelip kısa bir süre sonra yasadışı duruma düşen göçmenlerin Türkiye'deki kalış mücadelelerine odaklanmakta, bu göçmenler arasında da özellikle Gagauzların durumunu incelemektedir.

Yazar Gagavuzların etnik bakımdan Türk kabul edilmelerinden dolayı, kendilerine kolaylıklar sağlayan daha farklı bir toplumsal ve idari algı içinde yaşadıklarını iddia etmektedir. Ünal'a göre Türkiye devletinin Türk kökenli göçmenlere karşı geliştirmiş olduğu tercihli hukuk sistemi ve bu hukuki yapının uygulamadaki farklılıkları göçmeler arasında ciddi eşitsizlikler yaratmaktadır.

Özel sayımızın son makalesinde Philip Martin *“Göç, Ticaret ve Kalkınma: Meksika-ABD ve Türkiye-Avrupa Karşılaştırması”* başlıklı karşılaştırmalı çalışması ile geçen yarım yüzyıldaki iki önemli göç hareketine dikkat çekmektedir. Meksika-ABD ve Türkiye-Batı Avrupa arasındaki göç hareketliliğini karşılaştıran Martin, “göç alan ve veren ülkelerdeki değişimler göç yerine ticareti geçirme eğilimi taşımıştır” demektedir. Yazara göre formel istihdam ve maaşlı işi olan kişiler daha az göç etmektedir, işte bu nedenle göçü azaltmamadaki en önemli faktörler, kırsal alandaki işsizliği düşürmek ve ücretli/maaşlı işler yaratmaktır. Yazar nüfusun işgücüne katılması oranlarının göç hareketlerinde çok önemli bir dinamik olduğunu vurgulamaktadır.

Bu özel sayıya katkıda bulunan bütün yazarlarımıza ve makalelerin tercümelerini yapan yazarlara ve diğer katkı veren arkadaşlarımıza teşekkür ediyoruz.